

Вонсович С. Г.

КОНСОЛІДОВАНА ДЕМОКРАТІЯ: ДЕФІНІЦІ ТА МЕТОДОЛОГІЯ ДОСЛІДЖЕННЯ

У статті простежено підходи до визначення поняття «консолідована демократія»; проаналізовано стадії консолідованої демократії; досліджено роль політичних еліт у цьому процесі; виокремлено рівні розвитку консолідованої демократії.

Ключові слова: консолідована демократія, політичний транзит, трансформації політичні, плюралізм.

Процес консолідації демократії – важливий об’єкт дослідження політичної транзитології. Сьогодні парадигма транзиту залишається однією із конкретних методологічних прийомів щодо дослідження макрополітичних трансформацій. Однак у межах теорії консолідації демократії, яка передбачає вивчення факторів і механізмів закріплення позитивної динаміки демократичного розвитку, неоднозначні процеси демократичного розвитку, поряд із глобалізацією, залишаються одними із глобальних трендів сучасності. Отже, це зумовлює актуальність дослідження наукового аналізу демократичної консолідації як однієї із можливостей пізнання ключових механізмів сучасних трансформаційних процесів.

Чим є консолідація демократії? Чи є демократична консолідація лише консенсусом політичних еліт стосовно демократичних «правил гри», чи це процес «втілення» демократії в усіх сферах суспільно-політичного життя? Спробою дати відповіді на ці запитання є запропонована стаття.

Мета статті полягає передусім у розгляді різноманітних визначень поняття «консолідована демократія» та виокремлення її основних складових.

Мета слугує підставою для постановки таких завдань:

- розкриття розмаїття наукових підходів щодо дефініції поняття «консолідована демократія»;
- визначення стадій консолідації демократії;
- дослідження ролі політичних еліт у розвитку консолідованої демократії;
- встановлення рівнів розвитку консолідованої демократії.

Багато західних і вітчизняних дослідників у своїх працях певною мірою звертали увагу на визначення цього поняття. До них, зокрема, можна зарахувати Г. О’Доннела, Ф. Шміттєра, Х. Валенсуєлу,

А. Шедлера, Д. ді Палму, Х. Лінца, А. Степана, Л. Даймонда, Г. Джілла, А. Пшеворського, В. Бортнікова, А. Куніцьку та ін.

На думку російського політолога П. Сморгунова, у вивченні демократичної консолідації варто говорити про «відсутність будь-якої єдиної парадигми» [16, 177]. Зауважимо, що існує ряд визначень цього поняття. Так, Г. О'Доннел і Ф. Шміттер визначають консолідацію як «наслідок (aftermoth) транзиту» [5, 6]. Пізніше хронологічно Г. О'Доннел ототожнює консолідацію демократії із «сильною інституціоналізацією», маючи на увазі в першу чергу інститут виборів [6, 37-39].

Як вважає інший дослідник Х. Валенсуела, консолідація демократії передбачає усунення формальних і неформальних інститутів, не сумісних із демократією [8, 71]. А. Шедлер стверджує, що концепт консолідації демократії повинен описувати демократичний режим, який з точки зору компетентного спостерігача (relevant observer) збережеться у майбутньому, і нічого більше [7, 103]. У той же час Д. ді Палма вважає, що консолідація демократії передбачає одночасне формування як діючих демократичних інститутів, так і демократичної, політичної культури [1, 138]. Х. Лінц і А. Степан пропонують таку дефініцію консолідації демократії: під терміном «консолідація демократії» вони розуміють такий політичний режим, за якого сформовані «єдині правила гри» (the only game in town) [4, 5].

Професор Єльського університету Х. Лінц аналізує передусім ендогенні фактори переходу від тоталітаризму до демократії. Результатом цього аналізу стало розроблення взаємопов'язаних концепцій «консолідації демократії» і «завершеного демократичного переходу». За цього характер змін у країні і ступінь просування до демократії залежать від такої характеристики: «Демократичний перехід завершився у тому випадку, коли досягнута певна угода з приводу політичних процедур зміни уряду; коли його прихід до влади є результатом вільного голосування народу; коли de facto уряд отримує важелі для розробки нової стратегії, і коли de jure створена новою демократією, виконавча, законодавча, і судова влади не повинні передавати іншим органам свої функції» [14, 221].

Також Х. Лінц і А. Степан виокремили три аналітичні виміри категорії «консолідації демократії». Ці виміри надають зазначеній категорії всебічності, об'ємності. У першому вимірі – вимірі поведінки (behaviorally) – стан консолідації означає результативний стан зміни політичного режиму, коли жоден впливовий актор не робитиме спроби досягнути своєї мети антидемократичним шляхом. У другому вимірі, коли мова йде про «вимір орієнтації» (attitudinally), демократична

консолідація суспільства відбувається за умови орієнтації більшості населення на вирішення соціальних проблем, враховуючи рамки демократичних процедур та інститутів. У третьому вимірі головною умовою є якість конфліктів. Конфлікти між урядом та опозицією вирішуються лише на основі «конституційного виміру» (constitutionally), усталених правових норм і законів.

Однак процес демократичної консолідації у системах «третього світу» досить часто має тенденцію до перервності у своєму розвитку і формування різноманітних утворень, які інколи називають «демократичний авторитаризм», або «авторитарна демократія». Як вважає Л. Даймонд, «консолідація – процес глибокої і широкої легітимації демократії у громадян, що руйнування демократії стає малоімовірним» [9, 10-25].

Кращим «діагностом» нових демократій вважається американський політолог С. Хангтінтон [11]. Він склав «тест двох передач влади». Згідно з цим тестом, демократія вважається консолідованою (незворотною) за умови, коли «партія демократів» передає владу після поразки на виборах, а потім повертається до влади у наступному електоральному циклі. Таким чином, у країні існують як мінімум дві політичні сили, які виборюють і віддають владу згідно демократичних правил» [17].

Отже, очевидно, що консолідацію демократії варто розуміти у широкому значенні і не обмежуватися тільки сферою еліт.

Також зазначимо, що частина дефініцій характеризує демократичну консолідацію як онтологію, якій притаманні конкретні ознаки і властивості. Інша частина дефініцій робить акцент на темпоральному аспекті консолідації, за якого в першу чергу до уваги береться здатність демократичного режиму зберегтися у часовій перспективі.

Очевидним є й те, що консолідація демократії часто трансформується у процесі вдосконалення вже встановленого демократичного режиму і у такому значенні може тривати досить довго у часовому вимірі. Тому необхідно розглядати консолідацію не тільки як стан, але й як процес. Отже, демократичну консолідацію можна визначити як складний процес закріплення інститутів демократії, розвитку та укорінення демократичних цінностей, поведінкових норм у свідомості індивідів і соціальних груп, який вказує на завершення транзиту та утвердження стабільної демократичної політичної системи.

Як відомо, у політичній, соціально-філософській науці вирізняють стадії «позитивної» та «негативної» консолідації. «Негативна»

консолідація передбачає досягнення часткового чи значного ступеня консолідації. Вона передбачає вирішення проблем, а також стримує та знижує вплив викликів демократії. Втім хибною є думка, що консолідовані демократії повністю позбавлені дестабілізуючих чинників, зокрема таких, як гострі ідеологічні протиріччя між основними політичними партіями і політичними лідерами, сегментація суспільства щодо етнічних, культурних, релігійних, політичних та інших різновидів.

Слід зазначити, що у цьому сенсі Л. Даймонд справедливо зазначав: «Демократія не може вважатися консолідованою, коли існують політично значимі колективні актори, які конкурують за легітимність демократичних інститутів і систематично порушують конституційні норми, закони і процедури. Щоб демократія консолідувалася, ці антидемократичні сили повинні бути доведені до рівня маргіналів» [2, 76].

Варто зауважити, що на початковому етапі консолідації важлива роль надається тактиці і стратегіям елітних груп, а також їхній здатності стримувати і регулювати антисистемну політичну мобілізацію. У цьому випадку принципове значення має сприяння елітних груп демократичному розвитку, або ж за боротьбою з «антисистемними силами» приховується розправа із політичними опонентами. Такий розвиток подій може бути притаманним не тільки країнам «зірваної консолідації», але й нестабільним демократичним суспільствам.

Здійснення «позитивної» консолідації нерозривно пов'язане із введенням і закріпленням демократичних цінностей у свідомості та поведінці мас та еліт. Це свідчить про якісну трансформацію політичної культури. Фактично, досягнення позитивної консолідації означає завершення процесу консолідації в цілому. Тому позитивна консолідація належить до довготривалих завдань політичного розвитку. Натомість «негативна» консолідація, як правило, здійснюється за декілька коротких періодів часу.

Схожий підхід до структурування процесу демократичної консолідації застосовувався німецьким політологом А. Шедлером. На його думку, перший етап «негативної» консолідації зводиться до проблеми «стримування» демократії, тобто «зниження вірогідності її падіння до такої межі, коли можна бути впевненим у збереженні та розвитку демократичних досягнень у майбутньому» [7, 95].

Щодо змісту другого етапу «позитивної» консолідації, то він включає завершення переходу від електоральної до ліберальної демократії, а потім і підвищення якості вже досягнутої демократії, що

виражається у поглибленні демократичних інститутів і практик (dupening of democracy) [7, 98-101]. Як зазначає А. Пшеворський, «критичним моментом за будь-якого переходу від авторитарного правління до демократичного є пропозиція межі, за якої ніхто не зможе втрутитися і повернути назад політичний процес, який протікає за встановленими правилами» [15, 33].

На наш погляд, «негативна» консолідація означає відрізок між закінченням демократизації (і, відповідно, початком консолідації) та завершенням транзиту, коли система досягає умовно такого моменту, що знаменує собою фіксацію демократичного розвитку. Таким чином, завершення негативної консолідації свідчить про закінчення демократичного транзиту. Щодо «позитивної» консолідації, то вона характеризує процес вдосконалення вже чинної демократії та її подальше інституційне закріплення.

Південноамериканський політолог Х. Валенсуелла вважає, що для визначення нормативного орієнтиру консолідованої демократії необхідно використовувати мінімалістську концепцію цього політичного режиму (шумпетеріанську) [8, 13].

Взагалі складно вимагати від системи, яка тільки-но вийшла із авторитарного стану і пройшла етап демократичної інституціоналізації, відповідати всім критеріям розвиненої демократії.

Завершення стадії негативної консолідації має передбачати наявність демократичної конституційної системи, інституту виборів і визнання його впливовими політичними силами та інституціоналізацію основних правил і норм демократичного життя. Натомість, «позитивна» консолідація передбачає встановлення демократії [10, 76-84]. Це зумовлює необхідність забезпечення гарантії та захисту прав та свобод людини.

Таким чином, якщо на стадії негативної консолідації демократичний консенсус повинен скластися тільки на рівні еліт, то позитивна консолідація, безперечно, передбачає його масове поширення. На наш погляд, доцільним є розгляд концепту демократії із врахуванням трьох рівнів: процедурного (поведінкового), суб'єктивно-психологічного та інституціонального. Зокрема, на процедурному рівні демократична консолідація відбувається тоді, коли в державі всі сили «привчаються до вирішення конфліктів у рамках відповідних процедур та інститутів, санкціонованих новою демократичною системою» [4, 6].

Демократія є консолідованою, коли вибори та інші демократичні процедури розглядаються усіма основними політичними силами як єдиний спосіб приходу до влади у перспективі [8, 69]. Отже, вагомою

ознакою відсутності демократичної консолідації є недотримання основних принципів демократичних виборів: справедливості, рівності, альтернативності.

Суб'єктивно психологічний рівень виражається у тому, що консолідація демократії здійснюється за допомогою інтерналізації демократичних норм і цінностей. Сутність цього аспекту політичної консолідації полягає у легітимації демократичних інститутів на рівні індивідуальної і масової свідомості. Масова підтримка демократії громадянами полягає у виробленні у їхній свідомості позитивної оцінки щодо основних демократичних інститутів суспільства: органів державної влади, місцевого самоврядування, політичних партій, виборів, опозиції. На підтримку демократії масами впливають такі чинники, як соціоекономічна ефективність системи, забезпечення можливостей для реалізації людського потенціалу.

Важливе значення для демократичної консолідації мають тактичний набір політичних еліт. Досить часто саме прореформістські еліти відіграють вирішальну роль в ініціації та здійсненні транзиту.

Інституційний рівень консолідації тісно пов'язаний із питаннями загального характеру, що відображені у концепціях політичних інститутів. Саме зміни в інституціональній структурі розглядалися політологами як рушійна сила соціальних трансформацій. Таким чином, від вибору найбільш адекватної інституційної моделі залежить результат процесів демократизації.

Загальновизнаною у цьому контексті є теорія Х. Лінца про небажаність встановлення у консолідуючих системах президентської моделі правління, оскільки вона сприяє авторитарним тенденціям. Загалом консолідація демократії залежить від вдосконалення політичних інститутів демократії, ступеня їхньої відкритості, підзвітності і законності.

Отже, на початковій стадії консолідації необхідно закріпити ті політичні інститути, окреслити той інституційний дизайн, який дозволяє якнайбільше зреалізувати демократичні перетворення, накопичені у фазі демократизації.

Особливої уваги заслуговує питання дієздатності і дієспроможності адміністративно-державної системи, яка б стала рушійною силою демократичної консолідації.

Зауважимо, що важливого значення для консолідації набуває розвиток інститутів представництва інтересів громадян і громадянського суспільства в цілому. Аргументацією цього може слугувати оцінка громадянського суспільства Г. Джиллом як

«вмістилища цінностей, що лежать у фундаменті міцної демократичної системи» [3, 240].

Ознакою відсутності демократичної консолідації можна вважати таку інституціональну структуру, за якої авторитарні еліти мають вирішальний вплив на прийняття політичних рішень.

У процесі консолідації, забезпечення цілеспрямованості і узгодженості у діях всього суспільства відбувається на основі згоди громадян із суб'єктами політичної влади. Свідомість громадян, політичних акторів, політичний компроміс, узгоджена діяльність основної маси населення країни і правлячої еліти спроможні забезпечити консолідовану демократію.

Ми солідаризуємося із думкою А. Пшеворського про те, що не можна зводити увесь багатоманітний процес консолідації демократії до конституційного устрою, легальних рамок інститутів. Адже у сучасних демократіях «принципи і практика відбору, доступу, участі, змагання, підзвітності і відповідальності дуже багатовимірні і змінні, щоб розглядати їх як щось систематизоване» [15, 33].

Демократична консолідація відбувається у політичному, культурному та історичному контексті, який визначає зміст і результати цього процесу. Структурний контекст його складають явища і процеси, які мають якості об'єктивних факторів розвитку політичного процесу. Зокрема це фактор економічного розвитку (структура і характер економічної системи, рівень економічного розвитку, темпи і якість економічного зростання, характер реформ в економіці і таке інше); соціокультурний фактор (історичний досвід, соціально-класова структура суспільства, релігійний вплив, тип політичної культури); фактор зовнішнього впливу (наявність або відсутність зовнішнього впливу, що зумовлює демократизацію; міжнародний контекст демократичних перетворень).

На думку українських дослідників В. Бортнікова та А. Куніцької «шлях до консолідованої демократії полягає у послабленні (впорядкуванні) вертикальних зв'язків суспільної взаємодії, розширенні поля громадської ініціативи та творчості, реформі політичної системи, змістом якої має бути гармонійне поєднання системи призначень із центру (професіоналів високого класу) і формування місцевих органів влади та управління населенням» [13, 194-205].

Аналізуючи демократичну консолідацію, доцільно враховувати структурно-контекстуальні чинники. Так, застосовуючи кемпбеллівську концепцію «воронки причинності» щодо вивчення демократичних транзитів, російський політолог А. Мельвіль зробив висновок, за яким «на ранніх стадіях демократичних транзитів, мабуть,

більше значення мають ендогенні фактори демократії і демократизації – вибір політичними акторами власних дій і системи взаємовідносин. Однак, такий вибір багато в чому зумовлений політико-культурними традиціями, історичним і соціально-економічним контекстом, зовнішніми та іншими структурними обставинами. Ці глибинні структурні (передусім економічні і соціокультурні) передумови і умови демократії починають відігравати все більш суттєву роль на наступних стадіях транзиту і, особливо, у консолідації демократії» [12, 6-38].

Таким чином, процеси, що відбуваються на різних рівнях демократичної консолідації, необхідно розглядати у рамках структурного контексту. Аналіз взаємодії і взаємовпливу різних факторів демократичної консолідації повинен дозволити глибше проникнути у сутність і рушійні сили складного і багатоманітного процесу.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Di Palma Giuseppe*. To Craft Democracies: An Essay on Democratic Transitions. – Berkeley and Los Angeles, California: University of California Press, 1990. – P. 138.
2. *Diamond Larry J.* Developing Democracy: Toward Consolidation. – Baltimore and London: The John Hopkins University Press, 1999. – P. 384.
3. *Gill Graeme*. The Dynamics of Democratization: Elites, civil Society, and the Transition Process. – London: Macmillan Press Ltd., 2000. – P. 296.
4. *Linz Juan J. and Stepan, Alfred*. Problems of Democratic Transitions and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press, 1996. – P. 479.
5. *O'Donnell Guillermo, Schmitter Philippe C.* Transitions from Authoritarian Rule: Tentative Conclusions About Uncertain Democracies – Baltimore and London: The John Hopkins University Press, 1986. – P. 6.
6. *O'Donnell Guillermo*. Illusions about Consolidation // Journal of Democracy. – 1996. – Vol. 7. – № 2. – April. – P. 37-39.
7. *Schedler Andreas*. What Is Democratic Consolidation // Journal of Democracy. – 1998. – Vol. 9. – № 2. – April. – P. 91-107.
8. *Valenzuela J. Samuel*. Democratic Consolidation in Post-Transitional Settings: Notion, Process, and Facilitating Conditions / Issues in Democratic Consolidation: The New South American Democracies in Comparative Perspective / ed. by Scott Mainwaring, Guillermo O'Donnell, and J. Samuel Valenzuela. – Notre Dame: University of Notre Dame, 1992. – P. 71.

9. Даймонд Л. Прошла ли «третья волна» демократизации? // Полис. – 1999. – № 1. – С. 10-25.
10. Лебедева Т. П. Либеральная демократия как ориентир для посттоталитарных преобразований // Полис: Политические исследования. – 2004. – № 2. – С. 76-84.
11. Макаренко Б. Консолидированная демократия или «Детская болезнь» постсоветских государств. – Режим доступа: <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1031637240>.
12. Мельвиль А.Ю. Опыт теоретико-методологического синтеза структурного и процедурного подходов // Полис. – 1998. – № 2. – С. 6-38.
13. Наукові записки. Серія «Політичні науки». «Демократичний транзит в Україні: підсумки електорального циклу 2004-2007 рр.». – Острог: Видавництво Національного університету «Острозька академія». – Випуск 3. – 2008. – 266 с.
14. Дегтярев А.А. Основы политической теории. – М.: Высшая школа, 1998. – 239 с.
15. Пшеворский А. Демократия и рынок. Политические и экономические реформы в Восточной Европе и Латинской Америке. Пер с англ. / Под. ред. проф. Бажанова В.А. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2000. – 320 с.
16. Сморгунюв Л.В. Сравнительная политология: теория и методология измерения демократии. – СПб: Издательство С.-Петербургского университета, 1999. – 376 с.
17. Хантингтон С. Третья Волна: демократизация на исходе 20-века. – М.: РОСПЭН, 2003. – 368 с.

Vonsovych S. G. Consolidated democracy: definitions and methodology of research.

В статье прослеживаются подходы к определению понятия «консолидированная демократия»; проанализированы стадии консолидированной демократии; исследована роль политических элит в этом процессе; выделены уровни развития консолидированной демократии.

Ключевые слова: консолидированная демократия, политический транзит, политические трансформации, плюрализм.

Vonsovych S. G. Consolidated democracy: definitions and research methodology.

The article traces approaches to the definition of «consolidated democracy»; analyzed under consolidated democracy; studied the role of political elites in the development of a consolidated democracy; traced level of consolidated democracy.

Keywords: consolidated democracy, political transit, transforming political pluralism.